

Hillman

James Hillman

Sny a podsvětí

portál

Hillman

James Hillman

Sny a podsvětí

portál

Český překlad lektoroval PhDr. Ludvík Běťák.

Původní anglické vydání:

The Dream and the Underworld

Copyright © 1979 by James Hillman

Czech Translation rights arranged with Melanie Jackson Agency, LLC
through Kristin Olson Literary Agency s. r. o.

České vydání:

Translation © Hana Kašparovská, 2023

© Portál, s. r. o., Praha 2023

ISBN 978-80-262-2047-3

Obsah

1 Most	7
2 Freud	13
Freud a moje teze	13
Fechner, Freud a podsvětí	20
3 Psýché	31
Hlubina	32
Hádes	35
Potomstvo noci	40
Podzemí a podsvětí	44
Podsvětí a psýché	56
Obrazy a stíny	62
Snové osoby	71
Metafora smrti	76
4 Bariéry	81
Materialismus	81
Opozicionalismus	88
Křesťanství	100
5 Sen	106
Snoví romantikové	106
Snové ego	109
Rovina subjektu	113
Druhy duše	120
Herkules v Hádově domě	127
Snová práce	135

Narcis a sen	138
Dvoznačnost snu	142
Sny, dílo smrti	147
Materiál snu	153
6 Praxe	163
Caveat lector	163
Černá	165
Nemoc	167
Zvířata	168
Vodní plochy	173
Vzpomínání a zapomínání	176
Zpoždění a čas	178
Kruhy, kola, mandaly	182
Psychopatie	186
Led	192
Obřadní jídlo	196
Radovánky	200
Dveře a brány	206
Bahno a průjem	209
Čich a kouř	212
Prostor	215
Postoj ke snům	218
Bibliografie	232
Zkratky	232
Vybraná literatura	234
Poznámky	237

Hrůza a odpor, které prožívá každá normální lidská bytost, když se ponoří příliš hluboko do sebe sama, je v podstatě strach z cesty do hádu.

C. G. JUNG, *PSYCHOLOGIE A ALCHYMIE* (CW 12 § 439)

A cestou nám každý poví svůj sen.

... Já měl tuze zvláštní vidění. Měl jsem sen, ještě teď mi ten sen nejde na rozum; připadám si jako blázen, když mám ten sen vyprávět. ... Lidské oko neslyšelo, lidské ucho nevidělo, lidská ruka není schopna okusit, jazyk pochopit, ani srdce povědět, jaký to byl sen. ... Dám si od Petra Kdouličky o tom snu napsat písničku a bude se jmenovat „Bezedný“, protože neměl dno; a já si ji zazpívám na konci té hry. ... Aby byla dojemnější, zazpívám ji, až bude umírat. Exit.

WILLIAM SHAKESPEARE, *SEN NOCI SVATOJANSKÉ*
(4. DĚJSTVÍ, 1. SCÉNA, 205–226)

Kapitola 1

Most

Říká se, že většinu myšlenek je možné vyjádřit několika slovy – jako v před Sokratovských zlomcích – a těchto několik slov zhustit do názvu, ovšem vymyslet název knihy není vůbec jednoduché. Mezi možnými názvy tohoto díla byly například „Sen jako most“ nebo „Sen mezi světem a podsvětím“. Podobnou metaforu už použil Freud – nazval sen královskou cestou, *via regia*, do nevědomí. Ale protože se tato *via regia* pro většinu psychoterapie od jeho časů stala jednosměrkou ranního provozu vedoucí z nevědomí do města zvaného ego, rozhodl jsem se, že se vydám opačným směrem. Odtud můj název, který je směrovým ukazatelem jiného jednosměrného pohybu, řekněme že soumravného, směřujícího do tmy. A tak hned na začátku musím přiznat, že stavím tento most s jistou jednostrannou zaujatostí.

Tato kniha se pokouší dívat se na sen jinak, než jak jsme byli dosud zvyklí. Její teze nevychází z myšlenky vytěsnění (Freud) nebo kompenzace (Jung), ale uvažuje o snech ve vztahu k duši a o duši ve vztahu ke smrti. Dospěl jsem k názoru, že celý proces výkladu snů zaměřený na rozšíření poznatků o životě je radikálně špatný. A myslím tím, že je *špatný* v plném významu toho slova: škodlivý, překroucený, ošidný, neadekvátní, pochybený a exegeticky poškozující svůj materiál, sen. Když poškozujeme sen, poškozujeme duši, a pokud souvisí duše úzce se smrtí, jak se tradičně předpokládá, potom pochybený výklad snu vytváří klamně iluze o našem

umírání. Jaký je vztah umírání a smrti ke snům, to bude předmětem našeho zkoumání na následujících stranách.

Začneme tím, že si položíme základní, i když přehlíženou otázku: Do jaké mytologické oblasti, jakým bohům sny patří? Tato otázka vychází z určitého předpokladu: za předpokladu, že bychom věděli, „kam“ sny patří, věděli bychom lépe, co chtějí, co znamenají a co s nimi máme dělat. Z dané otázky zároveň logicky vyplývá, že odpověď staví teorii snu v této knize na základ mýtu – není žádným tajemstvím, že sny patří do říše podsvětí a jeho bohů, oznamuje to už titul této knihy a krátká druhá kapitola ukazuje, že mytický základ pro zkoumání snů není nic nového. Už Freud, víceméně bezděčně, učinil právě tento krok, když se obrátil k mytické říši podsvětí, aby tam zakotvil svou teorii snů.

Co je nového na následujícím výkladu, je pokus o nové pojetí snu ve světle mýtu. Teorií snů je habaděj. Každá dobře zavedená analytická komunita – horní Manhattan, Harley Street nebo Hampstead, Beverly Hills, Curych – může nabídnout nejrůznější druhy zboží: freudiánské, ortodoxně freudiánské, novofreudiánské, modifikované psychodynamické freudiánské, jungiánské různých forem a odstínů, Gestalt-dramatické, transcendentálně mystické, vědecky empirické, ego-behaviorální, prvotně parapsychologické, jakož i existenciální a fenomenologické přístupy, které sahají zpět k romantikům a ještě dále. A přece, pokud vím, žádný z nich si neklade mytickou otázku; žádný se nepokouší nabídnout teorii a s ní spojenou praxi odvozenou od archetypového přístupu k celé problematice snů. Jiní vidí ve snech mýty a využívají mýty k rozšíření snových motivů. Avšak úplně něco jiného je pohlížet na sny jako na fenomény, jež se vynořují ze specifického

archetypového „místa“ a které přesně korespondují s určitou mytickou geografíí, a potom dále reflektovat toto podsvětí v psychologické teorii. Spojením psychologické teorie s mytologickým „theóriá“ (nazíráním, hloubáním) se pokoušíme o psychologii snů, která se snaží v práci se sny udržet trvale přítomný fenomén podsvětí.

Tomuto návratu od logu k mýtu, tomuto posunu proti proudu dějin naší kultury, jsem věnoval poměrně dost času. Poprvé jsem představil témata této eseje v New Yorku v roce 1972 na pozvání Davida Millera a Jamese Wiggina v přednášce v Americké společnosti pro umění, náboženství a kulturu, již tehdy laskavě předsedal Stanley Romaine Hopper. Potom jsem ji rozšířil do svého příspěvku na konferenci Eranos v Asconě ve Švýcarsku v roce 1973 a tento příspěvek jsem publikoval ve sborníku *Correspondences in Man and World*, redigovaném Adolfem Portmannem a Rudolfem Ritssemou. I když je dnes mnohem širší a obsáhlejší, stále nese stopy ročenky *Eranos*, kde jsem několik let zpracovával určitá archetypová témata a způsob, jak ovlivňují naše vědomí, zejména myšlení a postoje psychologie.

Zabýval jsem se psychologií vývoje ega a růstu z hlediska archetypu dítěte (1971), psychologií stáří versus mládí z hlediska dvojice puer–senex (1967), diagnózou hysterie a inferiorní femininity prostřednictvím archetypové konfigurace Dionýsa (1969) a terapeutickou otázkou změny abnormality v normalitu prostřednictvím postav Ananke a Athény (1974). Ve všech těchto pracích jsem se pokoušel prohlédnout za obecně přijímané psychologické názory tím, že budou vnímány na relevantním mytickém pozadí. Doufal jsem, že tyto archetypové perspektivy by mohly korigovat naši

představu o psýché a poskytnout psychologičtější (tj. sebereflexivní, obrazový a hlubinný) pohled na to, co psychologie říká a dělá.

Tato esej, podobně jako výše zmíněné, je proto esej jako epistrofa, reverze, návrat, obrácení fenoménů k jejich obrazovému základu. Tento princip – pohled na jednotlivé fenomény z hlediska jejich podob – čerpá bezprostředně z prací Henryho Corbina, přítele z okruhu kolem ročenky *Eranos*, a z metody *tawil*, kterou do hloubky objasnil a ilustroval ve svém skvělém díle.¹

Reverze na základě podoby, *připodobnění*, je primární princip archetypového přístupu ke všem psychickým událostem. Reverze je také most, metoda, která spojuje událost s jejím obrazem, psychický proces s jeho mýtem, utrpení duše s tajemstvím obrazu v něm vyjádřeným. Epistrofa, návrat prostřednictvím podoby, nabízí psychologickému chápání hlavní cestu k obnovení řádu ve zmatku psychických fenoménů, cestu odlišnou od Freudovy myšlenky vývoje a Jungových protikladů. Kromě toho má tato metoda dvě zřetelné výhody. Za prvé nás nutí, abychom se na určitý fenomén podívali znovu: co se komu skutečně zdálo, co o tom skutečně vypověděl, co skutečně prožil, protože jenom po bedlivém prozkoumání dané události se můžeme pokusit určit, které z mnoha archetypových konstelací se může podobat. „Výběr z mnoha“ je druhá výhoda: jeden vysvětlující princip, bez ohledu na to, jak hluboká a diferencovaná je jeho formulace, jako Jungovo bytostné Já a jeho protiklady nebo Freudův vývoj libida, nenabízí přirozené různorodosti psýché rozmanitost připodobnění. Epistrofa v sobě zahrnuje návrat k mnohočetným možnostem, znamená shodu mezi obrazy, které nelze obsáhnout žádným systematickým popisem.

Mým východiskem při archetypové revizi psychologie byl obraz. A právě důraz na obrazy prolíná celou knihou a je rozpracován do větších podrobností. Tato kniha se tak vlastně stává hlavním mostem – nebo tunelem – do mých dalších prací, protože v ní je psychologie obrazu zasazena výrazněji do psychologie snů a smrti. Hlubinná psychologie, která pracuje s přízračnými obrazy naší fantazie, s prohlubováním a patologizováním a chápe terapii jako kult duše, se obrací mytologicky k podsvětí. Začít s obrazem v hlubinné psychologii tedy znamená začít v mytologickém podsvětí, a proto tato kniha nabízí naší psychologii obrazu mytologickou perspektivu. Tvrdíme-li, že obrazy přicházejí jako první, říkáme, že sny jsou primární skutečnosti a že celé denní vědomí začíná v noci a nese její stíny. Naše hlubinná psychologie začíná perspektivou smrti.

Cílem těchto posunů perspektivy je nejen kritika a korekce toho, co už bylo v psychologii řečeno – v tomto případě o snu. Jde o víc: náhlý paprsek pochopení, který se rozzáří, když se objeví most mezi běžnou událostí nebo určitým pojmem a jeho mytickou podobou, může přinést překvapivě nové perspektivy na vyšlapané koleje naší vlastní psychologické zkušenosti i na naši až příliš důvěrně známou současnou psychologickou teorii.

Navzdory své slabosti pro radikální a pohoršlivě nové přístupy a dětinské zálibě dívat se císaři skrz šaty jsem se snažil držet se v přísných mezích. Tyto meze bych chtěl vyjasnit hned na začátku, protože naznačují šíři této práce a její metodu a zároveň jsou mým vyznáním víry.

Za prvé, bez ohledu na to, jak vysoko nebo hluboko do psýché budou naše úvahy a sondy pronikat, pokusíme se zůstat v mezích západní psýché, jejího kulturního, geografického a historického zakořenění

v naší tradici. Romantické úsilí zkoumat a odhalovat je možné pouze v rámci klasických hranic starého, známého a ohraničeného. Novost z tohoto hlediska neznamená nic víc než obnovení, obrození, osvěžení – nikoli tvoření; co je řečeno, je adresováno mrtvému a minulému – nikoli budoucnosti, která si udělá, co bude chtít; je to komentář, poznámka pod čarou k tomu, co druzí už udělali předtím a lépe, je to most do minulosti.

Za druhé se budeme snažit setrvávat na poli psychologie. Jako se Freud a Jung ve svých psychologických premisách zříkali anatomie, biologie, přírodních věd a teologie, tak i tradice hlubinné psychologie musí zůstat doma a vytvářet si postupně během svého vývoje svou vlastní půdu pod nohama. Tato půda – psychodynamika, psychoterapie, psychopatologie – je dnes už dobře ušlapaná, i když tento obor známe teprve osmdesát let. Ale nemyslím si, že na jiných polích je tráva zelenější – může být zelená přímo pod našima nohama, pokud se jí dostatečně věnujeme, což v hlubinné psychologii znamená kopat stále hlouběji. Půjde tedy o most do hloubky.

Za třetí, abych své hranice vymezil ještě přísněji, ta část pole psychologie, kterou obděláváme, je totéž pole, na němž pracovali Freud a Jung. Ve skutečnosti je to jejich pole. My ho však budeme orat z jiného úhlu, ne jejich pluhem nebo v jejich brázdách, ale budeme převracet jejich půdu svým vlastním způsobem. Obrysy, které se objeví, mohou být odlišné, ale pořád je to totéž ohraničené pole: psýché západního člověka v jeho historické tradici a kulturní krizi. A také náš záměr je stejný jako jejich: vytvářet psychologii, která odráží naléhavý význam individuální duše. Budeme stavět most do nitra.

Kapitola 2

Freud

Freud a moje teze

Otázka, kterou začneme, vychází z Aristotela. Je to praktická otázka, jež se vybavuje ráno každému z nás, když si chceme vyložit své sny. Aristotelés řekl: „Nejlepší vykladač snů je ten, kdo si umí všímat podobností.“² Čemu se tedy sen podobá? Nemyslím snové obrazy a myšlenky, ale sen jako sen. Jakou má podobu, z hlediska jakého mýtu nebo celkového pohledu na vesmír by měly být snové obrazy vykládány? S jakým světem sny korespondují? Nepomohlo by nám spojit snové obsahy pravdivěji a hlouběji s jejich pravým základem, kdybychom znali odpověď?

V odpovědi na svou otázku bych vám přál, abyste se potěšili prodloužením fantazie do dob romantismu, renesance a starého Řecka. Chci obrátit hodiny zpět. Chci uchopit sen nově návratem před Freudovu dobu.

Freudovo velké dílo o snech vyšlo 4. listopadu 1899 (*ID*, s. xii), ačkoli rok 1900 na jeho titulním listu označoval nové století. Kniha skutečně představuje mezník. Otevřela vztah naší doby k psýché a uzavřela dobu předcházející.

Tehdy existovaly tři dominantní pohledy na sen: romantický, racionalistický a somatický.³ Freud vytahal jednotlivé nitky z každého z nich a spletl je do elegantního systému. Od romantiků převzal myšlenku, že sen obsahuje skryté, ale významné osobní poselství z jiného světa. Od racionalistů přijal ideu, že zjevný

sen, jazyk snu, jak se jeví, je jen bezcennou snůškou nesmyslů – podle Freuda však v něm bylo možné rozšifrovat skryté hodnoty a smysl. Se somatiky souhlasil v tom, že sen odráží fyziologické procesy – podle Freuda však jde zejména o ty, které se týkají sexuality a spánku.

Z těchto tří názorových směrů byl Freudovi nejbližší romantický, a proto právě romantické hledisko, tím, že bylo nejvíce asimilováno, se nejvíce vytratilo z postfreudovské éry, v níž žijeme a sníme nyní. Podobně jako romantikové vystavěl Freud na snu určitý svět a spojil sen primárně s říší spánku (*TD*, s. 137–138), nočním světem a s klasickými mýty, čímž mu přidělil samostatnou oblast s vlastní topografií. Když řekl, že sen je „absolutně egoistický“ (*TD*, s. 138), „není sociálním projevem, není prostředkem dorozumění“ (*NIL*, s. 17), zdůraznil tím jeho privátní význam, což je opět romantické hledisko. Sen je zcela intrapsychický fenomén, nepochopitelný dokonce ani tomu, komu se zdá a kdo se v něm zdánlivě pohybuje a hraje v něm určitou roli.

Freud však učinil dva ústupky racionalistům. Předně položil rovnítko mezi svět snů a přechodnou psychózu, protože noční svět a psychotický svět představují „odvrat od skutečného vnějšího světa“ (*NIL*, s. 27). K duševnímu zdraví zaujímal postoj z hlediska denního světa, kde skutečnost znamená vnější, společenské, materiální.⁴

Druhý ústupek je pro jeho dílo ještě významnější – a škodlivější. Jde o myšlenku, že stavebními kameny snu jsou denní zbytky (*Tagesreste*): „... víme ze zkušenosti, že téměř v každém snu je začleněna paměťová stopa nebo narážka na nějakou událost ... z předešlého

dne; a sledujeme-li tyto styčné body, objevíme často náhle most ze zdánlivě odlehlého světa snů do reálného života pacientova.“ (NIL, s. 20–21) Podobně: „... každý sen bez výjimky se vrací k nějakému dojmu z několika posledních dnů ... nebo ... dne, který snu bezprostředně předcházel, ‚dne snu‘.“ (OD, s. 31).

Tady začíná ten jednosměrný most, o kterém jsem mluvil. „Sledujeme-li tyto styčné body...“, přejdeme ze světa snů zpět do „reálného života pacientova“, do „dne snu“. To, že by sen mohl obsahovat obrazy, které zbyly ze dne, třeba i takové, u nichž si ani nevzpomínáme, že bychom je kdy viděli, brzy experimentálně potvrdil Otto Pötzl ve Vídni.⁵ Tak zůstalo staré racionálně empirické pojetí, podle něhož mysl je *tabula rasa*, Freudovou teorií snu v základě neohroženo. Sny mohly být nazírány tak, že se skládají z podprahově vnímaných obrazů z denního světa. Stále neexistovalo v mysli nic, co by předtím nebylo vnímáno smysly. Sen může něco znamenat, to ano, ale v podstatě to jsou jen denní zbytky nově uspořádané podle pudových potřeb spánku a sexuality. Nakonec se sen stává „kompromisem“, jak to Freud nazval, mezi požadavky nočního světa a denního světa. Nebo je spíše Freudovo chápání snu kompromisem mezi postojem romantického nočního světa a racionalistického denního světa? Při podrobném zkoumání se nakonec kompromis rozpadá. Vítězí racionalisté.

Racionalistický postoj poráží romantický, protože Freud vrací sen do viditelného světa. To se děje nejprve prostřednictvím denních zbytků a návratem k předešlému dni (CP 5:136) a pak také prostřednictvím Freudova pojetí výkladu jako „překlada do jazyka bdělého života“ (CP 5:150).